

СЕЛО ЖУКИ

БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ

САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

довічна пам'ять і слава
світлому зоряному літописцю
найвідомішому літописцеві, героїчній душі козацької
САМІЙЛУ ВЕЛИЧКУ
(1676 - 1728)

Центр пам'ятокознавства Національної академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Управління культури

Полтавської обласної державної адміністрації

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

Полтавська районна рада

СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Збірник матеріалів наукової конференції

Київ-Полтава

Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОPIK
2017

УДК 902/904 (063) (477.53)"16/20"

ББК 63.4 (4 УКР. 4 Пол)

С 29

*Друкується за рішенням Вченої Ради Центру пам'яткознавства
Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони
пам'яток історії та культури (протокол № 3 від 2 березня 2017 р.),
плану роботи Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського на 2017 р.*

Редакційна колегія:

Л. В. Бабенко, доктор історичних наук, професор; **М. М. Кононенко**, кандидат наук з державного управління (голова); **А. Г. Логвиненко**; **О. Б. Супруненко**, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України (відп. редактор); **О. М. Титова**, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України; **А. Л. Тягнирядно**; **Г. І. Фасій**, начальник управління культури Полтавської обласної державної адміністрації.

Рецензенти:

О. О. Нестуля, доктор історичних наук, професор,
М. А. Якименко, доктор історичних наук, професор.

*При передруку та іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.*

С 29 **Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка**: збірник матеріалів наукової конференції / Ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко (голова), А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.) / ЦП НАН України і УТОПІК; УК ПОДА; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтавська районна рада. — К.; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. — 80 с., іл.

ISBN 978-966-8999-80-2

Вміщені наукові статті, публікації та матеріали доповідей і повідомлень наукової конференції «Батьківщина найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка — село Жуки» (м. Полтава, 11 лютого 2017 р.), проведеної за ініціативою Полтавської районної ради.

Для істориків, краєзнавців, працівників музеїв, вчителів загальноосвітніх шкіл, широкого загалу шанувальників стародавньої історії Полтавщини, учнівської молоді.

УДК 902/904 (063) (477.53)

ББК 63.4 (4 УКР.2/8)

© Автори статей і матеріалів, 2017

© Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2017

© ПКМ ім. В. Кричевського, 2017

ISBN 978-966-8999-80-2 © Полтавська районна рада, 2017

КОМПЛЕКСНА ПАМ'ЯТКА АРХЕОЛОГІЇ Й ІСТОРІЇ БІЛЯ ПОБИВАНКИ ПІД ПОЛТАВОЮ

Про археологічний та історичний комплекс пам'яток неподалік повороту шосе до сс. Тахтаулове й Жуки, позначений монументом Пам'ятника шведам від шведів.

Ключові слова: Побиванка, Тахтаулове, скіфський час, 1909 рік, кургани, Пам'ятник шведам від шведів.

Група курганів біля Пам'ятника шведам від шведів знаходиться в урочищі Побиванка, з правого боку від шосе Н-12 (автодорога до м. Зіньків), за 0,3–0,6 км на північний схід – північ від с. Побиванка Тахтаулівської сільської ради Полтавського району. Вона займає вершину вододільного плато рр. Ворскла, Полузир'я і струмка Побиванка (підвищення правого берега край витоку останнього, з абсолютною висотою 157,0–158,0 м) на території, адміністративно належній Кротенківській сільській раді.

Група витягнута широтно зорієнтованим ланцюжком вздовж долини струмка на відстань 0,25 км. У меридіональному напрямку перетинається лісосмугою. Розташована за 0,25–0,60 км на схід від шосе у складі масиву розораних і розпайованих сільсько-господарських угідь (рис. 1).

Комплекс — наразі відома археологічна й історична пам'ятка «Поля Полтавської битви», позначений спорудженням на одному з найбільших насипів 1909 р. Пам'ятника шведам від шведів [9, с. 52].

Кургани відомі за обстеженнями полтавського історика І. Ф. Павловського початку ХХ ст., який описав чотири розораних насипи на той час висотою від 1,5 до 3,5 м [5, с. 244]. У 1904 р., не без участі цього відомого історика, член Полтавської ученої архівної комісії О. В. Ліперовський, разом із вихованцями Полтавського кадетського корпусу, провів на найбільшому з курганів розкопки траншеєю через центр і виявив на глибині понад 2,0 м рештки накатника значного за розмірами поховання [3, с. 276–278], як встановлено пізніше, — скіфського часу [9, с. 52]. З виявленням перекриття роботи були припинені, а курган знову досипаний. Рештки зотлілих колод та, ймовірно, розташоване нижче захоронення, розглядалися тоді, за більш давньою краєзнавчою традицією, як можливе місце упокоєння останків шведських вої-

нів і козаків, які загинули в ході битви у кінці червня 1709 р. [1, с. 42]. Отже, на вершині цього кургану на початку літа 1909 р. вирішили встановити гранітну стелу, привезену зі Швеції [8, с. 104].

У 1985 р. група курганів була обстежена науковим співробітником науково-дослідного сектору охорони пам'яток археології при Полтавському краєзнавчому музеї І. М. Кулатовою, в результаті чого серед посівів сільськогосподарських культур навколо монументу були помічені рештки дещо більшої кількості розораних курганів [2, с. 35]. За обстежень полтавців О. Б. Супруненка і Ю. О. Пуголовка 2003 р. встановлено, що їх у складі групи вдвічі більше, а відтак був укладений новий опис комплексу стародавніх поховальних споруд [11, арк. 7, рис. 2]. Останні обстеження тут здійснені науковцями Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації К. М. Мироненком та О. Б. Супруненком у 2011 [4, арк. 11–12, рис. 1: 9; 25–27] і 2015 рр.

Встановлено, що група курганів складається з 9-ти насипів заввишки 0,25–2,50 м і діаметром 20–40 м (рис. 1). Дві третини з них розорані, найбільший, розташований під Пам'ятником шведів від шведів, — задернований і має терасовані уступи, що виникли внаслідок заходів з благоустрою навколо монумента [9, с. 52, рис. 46]. До першого з насипів прокладена бетонована доріжка (рис. 2). За 0,2 км на південний схід від нього, за лісосмугою знаходиться ще один великий курган висотою 2,2 м і діаметром 40 м з насипом виразно сегментоподібного перетину (рис. 3). На останньому виявлені уламки ліпного посуду доби пізнього бронзового віку та скіфського часу. Навколишні невеликі кургани мають сліди розораних материкових викидів у центрі, містять знахідки на поверхні уламків ліпної кераміки скіфської доби, поодинокі фрагменти античних амфор [4, арк. 12; 10, с. 134–135].

З огляду результати досліджень О. І. Ліперовського, підйомні матеріали та характер конструкції курганів, позначений наявністю материкових викидів кільцевої форми, близькість до скупчення поселень скіфської доби на плато високого корінного берега Ворскли поблизу сс. Кротенки і Патлаївка Полтавського району [2, с. 35–36], група віднесена до числа «кущових» курганных некрополів кочової еліти місцевого лісостепоного суспільства скіфської доби (VII – IV ст. до н. е.) часу існування протодержавного адміністративного утворення раннього залізного віку у Поворосклі зі столицею на Більському городищі.

Рис. 1. Побиванка
(Тахтаулове) с.
Група курганів І.
План.
Основа: М 1: 25 000 см.

Ці поховальні пам'ятки — свідки первісної державності скіфської епохи на Полтавській землі — є не тільки виразними ландшафтними домінантами навколишньої території, місцем встановлення широко відомого історичного монументу, а й потенційними об'єктами туристичного показу. В разі необхідності, сусідні невеликі розорані кургани біля Пам'ятника шведам від шведів можуть бути об'єктами науково-рятивних археологічних розкопок з метою ілюстрування найраніших проявів державотворчих процесів в окрузі, віддалених від нашого часу на 2,7 – 2,5 тис. років.

У разі виявлення виразних поховальних комплексів, один з таких курганів може бути музеєфікований шляхом побудови павільйону з прозорим накриттям над дослідженою гробницею. Це цілком буде узгоджуватися з роллю своєрідного відправного пункту на маршруті до місця увіковічнення пам'яті найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка у с. Жуках.

Як вже зазначалося, Пам'ятник шведам від шведів установлений посеред насипу найвищого кургану, що отримав умовний № 1 у складі групи [2, с. 35–36].

Має вигляд зрізано-призматичної форми сірогранітної стели з пласкою верхівкою заввишки близько 6 м, розміщеної ширшими гранями у широтному напрямку. Встановлений 2 (25) червня 1909 р., напередодні урочистого відзначення 200-річчя Полтавської битви [8, с. 104].

Ідея спорудження пам'ятника належить шведському офіцеру – колишньому контрактику російської армії — Клаусу Грилю, який виступив 1890 р. у стокгольмській пресі зі зверненням зібрати кошти на встановлення монументу шведським воїнам, загиблим під Полтавою. В результаті пожертвувань була зібрана сума понад 5 тис. крон, за котрі придбана гранітна брила вагою близь-

Рис. 2. **Побиванка (Тахтаулове) с.** Група курганів І.
Насип № 1 з Пам'ятником шведам від шведів.
З південного заходу. 2010 р.

ко 20 тон, і виготовлена скульптором Теодором Лундбергом сама стела [12; 13]. Умовою встановлення пам'ятника від імперського російського уряду була відсутність будь-яких барельєфів, скульптурних елементів та інших прикрас, окрім написів. Саме такі й вміщені у нижній частині з обох боків на двох мовах — шведській і російській: «*At minnet af svenskar fallen har 1709 reste ladsman denna sten 1909*» і «*В память шведам, павшим здесь в 1709 году. Воздвигнут соотечественниками в 1909 году*» [6, с. 169; 7, с. 793].

Шведський бізнесмен — племінник відомого мецената Альфреда Нобеля — Еммануель Нобель — оплатив доставку стели до Риги морем і далі до Полтави залізницею, а також роботи зі спорудження пам'ятника [13]. За місце встановлення було обрано насип великого розораного кургану, на якому за 5 років до того здійснювалася спроба розкопок. Фотознімок вигляду цього насипу початку ХХ ст. (до проведення досліджень) вміщений у

Рис. 3. **Побиванка (Тахтаулове) с.** Група курганів І.
Курган № 2. *Зі сходу. 2012 р.*

праці І. Ф. Павловського [5, рис. 130]. Тоді вважалося, що, за переказами, саме тут могли бути влаштовані поховання кількох тисяч шведських воїнів і козаків, які загинули в ході битви. Насправді, місце захоронення останніх міститься за 2,6 км на південний захід, на протилежному березі і лівобічному плато струмка й не має рис колективних захоронень.

Стела пам'ятника оточена вимостою з сірогранітних плит та гранітними циліндричними профільованими тумбами, на яких свого часу були закріплені чавунні ланцюги символічної огорожі. 2009 р. до пам'ятника поновлена доріжка з твердим покриттям та здійснене озеленення навколиньої території. Кілька років тому ланцюги огорожі викрадені вандалами-металозбирачами.

З пам'ятником пов'язується поетична легенда, буцімто, не дивлячись на заборону щодо будь-яких художніх зображень, після встановлення монументу кожного сонячного ранку на граніті з'являвся силует схиленої у скорботі шведської жінки-матері [12].

Монумент, включений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як історичний об'єкт національного значення у складі комплексу пам'яток Поля Полтавської битви (охоронний номер 16009-Н). Його збереженням на сьогодні опікується Історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Пам'ятник по праву є ключовим в ряду старожитностей з увічнення полтавського епізоду подій Північної війни 1708–1709 рр. — трагічного етапу в українському державотворенні, перебіг яких саме й відображений у «Літописі» Самійла Величка. Пам'ятник встановлений на рештках великого кургану — поховальної споруди скіфської доби (найвірогідніше, V — IV ст. до н. е.), час зведення якої належить до епохи існування протодержавного утворення раннього залізного віку на Полтавській землі взагалі і в басейні Ворскли зокрема.

На сьогодні Пам'ятник шведам від шведів потребує відновлення втрачених ланцюгів на огорожі.

Джерела та література

1. Бодянский П. И. Воспоминания о Полтавской битве, открытие памятника Петру Великому, въ 1849 году, и Шведская могила въ Полтаве / П. И. Бодянский. — Полтава: Въ тип. Губ. Правления, 1849. — 4, 118 с.
2. Кулатова І. М. Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви» / Кулатова І. М., Супруненко О. Б. // Північна війна та її наслідки для України: зб. наук. ст. ІКЗ «Поле Полтавської битви». — Полтава, 1992. — Вип. 1. — С. 34–37.
3. Липеровский А. Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года? / А. Липеровский // Тр. ПУАК. — Полтава, 1907. — Вып. 3. — С. 273–278.
4. Мироненко К. М. Звіт про археологічні розвідки на території Полтавського району Полтавської області в 2010 р. / Мироненко К. М. // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2010/127; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 644. — 38 арк.
5. Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и ее памятники / И. Ф. Павловский. — Полтава: Электр. типо-литогр. И. А. Дохман, 1908. — VIII, 251, XXXIII, 2 с., 7 вкл.
6. Полтава: кн. для туристов / Г. А. Антипович, В. Е. Волошина, В. П. Жук и др. — Харьков: Прапор, 1981. — 160 с.
7. Полтавщина: энциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. — К.: Українська енциклопедія, 1992. — 1024 с.
8. Полтавщина: кн. для туристов і краєзнавців / [М. Д. Оніпко (відп. ред.) та ін.]. — Харків: Прапор, 1974. — 151 с.
9. Супруненко О. Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О. Б. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.

10. Супруненко О. Б. Археологічні розвідки у Полтаві та Полтавському районі / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2 (17-18) — С. 132–147.

11. Супруненко О. Б. Звіт про розвідки на території м. Полтави і в Полтавському районі Полтавської області у 2003 р. з підготовки археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2003/141; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 379. — 73 арк.

12. Памятник шведам от шведов. — Режим доступу: www.doroga.ua/poi/Poltavskaya/Poltava/Pamyatnik_Svedam_ot_svedov/3682

13. Пам'ятки Полтавської битви. — Режим доступу: www.our-travels.info/ost/Doroda/Ukraine/Poltava/Post-Poitava.Php

АВТОРИ

Бабенко Людмила — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Баранець Петро — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Белявська Оксана — кандидат архітектури, член Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Клинов Юрій — директор Тахтаулівського НВК, вчитель вищої категорії, лауреат районної премії імені Самійла Величка

Кононенко Михайло — голова Полтавської районної ради, кандидат наук з державного управління

Кулатова Ірина — директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Лавріненко Алла — старший науковий співробітник науково-дослідного сектору музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мироненко Костянтин — завідувач відділом Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Мокляк Володимир — заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Сальников Віталій — старший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації

Супруненко Олександр — директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України

Фесик Катерина — завідувач науково-дослідного сектору музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Четверило Ніна — керівник гуртка «Чураївна», учитель української мови та літератури, вчитель вищої категорії, «Старший учитель» Тахтаулівського НВК Полтавського району

Янович Олександр Васильович — завідувач науково-дослідного сектору Полтавського музею авіації і космонавтики

Яремченко Віталій — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу історії пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

ЗМІСТ

Михайло Кононенко. Самійло Величко і село Жуки в історії Української Держави	3
Віталій Яремченко. Наш земляк Самійло Величко та його «Літопис»	6
Людмила Бабенко. Села Жуки і Тахтаулове в історії українського державотворення.....	14
Оксана Белявська. Втрачені і вцілілі об'єкти культурної спадщини села Жуків та округи.....	18
Володимир Мокляк, Олександр Супруненко. Місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Жуки Полтавського району.....	24
Ірина Кулатова. Пам'ятний знак літописцеві Самійлу Величку	31
Віталій Сальніков. Початок Руїни: битва під Полтавою 1658 року.....	35
Петро Баранець. Особливості відображення подій історії козацької доби у творах українського літописання	41
Костянтин Мироненко, Олександр Супруненко. Комплексна пам'ятка археології й історії біля Побиванки під Полтавою	44
Алла Лавріненко, Віталій Яремченко. Про шкільну освіту в Гетьманщині за часів Самійла Величка	51
Олександр Янович. З історії вшанування пам'яті Самійла Величка та подій 1709 р.....	60
Ніна Четверило, Юрій Клинов. До 25-річчя пошукового заgonу Тахтаулівського НВК «Чураївна»	64
Катерина Фесик. Батьківщина найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка — село Жуки.....	72
Список скорочень	77
Автори	78

